O‘ZBEK TILIDA SO‘ROQ SHAKLLARINING NUTQ JARAYONIDAGI FUNKSIYASI

Isroilova Firuza Yashinovna
Navoiy davlat universiteti, Tillar fakulteti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda o‘zbek tilida so‘roq shakllarining nutq jarayonidagi funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. So‘roq gaplarning kommunikativ vazifalari, ularning nutq jarayonida axborot olish, suhbatni davom ettirish, emotsional ta’sir ko‘rsatish kabi funksiyalari ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, so‘roq shakllarining turli nutq vaziyatlarida qo‘llanishi hamda ularning pragmatik ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: so‘roq gap, so‘roq shakli, nutq jarayoni, kommunikativ vazifa, pragmatika, semantika, so‘roq olmoshlari.

Til insonlar o‘rtasidagi muloqotning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Nutq jarayonida axborot almashish, fikr bildirish, savol berish va javob olish kabi kommunikativ ehtiyojlar yuzaga keladi. Ushbu jarayonda so‘roq shakllari muhim o‘rin tutadi. So‘roq gaplar yordamida suhbatdoshdan ma’lum bir axborotni aniqlashtirish, yangi ma’lumot olish yoki suhbatni davom ettirish mumkin bo‘ladi.

O‘zbek tilida so‘roq shakllari turli lingvistik vositalar orqali ifodalanadi. Jumladan, so‘roq olmoshlari, so‘roq yuklamalari, intonatsiya hamda maxsus so‘z tartibi orqali so‘roq ma’nosi yuzaga keladi. Bu shakllar nutq jarayonida turli kommunikativ funksiyalarni bajaradi. Shu sababli o‘zbek tilida so‘roq shakllarining nutq jarayonidagi funksiyasini o‘rganish tilshunoslikning muhim masalalaridan biridir.

O‘zbek tilida so‘roq shakllari asosan axborot olish maqsadida qo‘llaniladi. Bunday holatda so‘roq gaplar suhbatdoshdan ma’lum bir ma’lumotni aniqlash uchun ishlatiladi. Masalan: “Siz qayerda o‘qiysiz?”, “Bu kitobni kim yozgan?” kabi gaplar

orqali ma’lumot so‘raladi. Bunda so‘roq olmoshlari nutqning asosiy vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi.

So‘roq shakllari nutq jarayonida faqat axborot olish vazifasini bajarib qolmaydi, balki suhbatni boshqarish, fikrni aniqlashtirish yoki suhbatdoshning e’tiborini jalb qilish kabi funksiyalarni ham bajaradi. Masalan, ayrim so‘roq gaplar aslida javob kutmasdan, fikrni kuchaytirish yoki ta’kidlash maqsadida ishlatiladi. Bunday holatlarda so‘roq gaplar ritorik xarakter kasb etadi.

Masalan: “Bunday ishni kim ham yoqtiradi?” kabi gaplar nutqda emotsional ta’sirni kuchaytiradi. Nutq jarayonida so‘roq shakllarining yana bir muhim funksiyasi — suhbatni davom ettirish va kommunikativ aloqani mustahkamlashdir. So‘roq gaplar orqali suhbatdoshlar o‘zaro muloqotni faollashtiradi va fikr almashishni davom ettiradi. Bu esa nutq jarayonining tabiiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, o‘zbek tilida so‘roq shakllari nutqning pragmatik jihatlarida ham muhim rol o‘ynaydi. Nutq vaziyatiga qarab so‘roq gaplar turli ma’nolarni ifodalashi mumkin. Masalan, ba’zan so‘roq shakli iltimos, taklif yoki hayrat ma’nosini ham bildiradi. “Choy ichmaysizmi?” kabi gaplar aslida taklif ma’nosini ifodalaydi. Bu holat so‘roq shakllarining nutq jarayonida ko‘p funksiyali ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida so‘roq shakllarining ifodalanishida intonatsiya ham muhim ahamiyatga ega. Nutqda intonatsiya o‘zgarishi orqali gapning so‘roq yoki darak ma’nosi aniqlanadi. Shu sababli so‘roq gaplarni o‘rganishda fonetik omillarni ham hisobga olish zarur.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilida so‘roq shakllari nutq jarayonida muhim kommunikativ funksiyalarni bajaradi. Ular nafaqat axborot olish vositasi, balki suhbatni boshqarish, fikrni aniqlashtirish, emotsional ta’sir ko‘rsatish hamda kommunikativ aloqani davom ettirish kabi vazifalarni ham bajaradi. So‘roq shakllari tilning semantik va pragmatik imkoniyatlarini namoyon etuvchi muhim lingvistik birliklardan biri hisoblanadi.

Shu sababli o‘zbek tilida so‘roq shakllarining nutq jarayonidagi funksiyasini chuqur o‘rganish tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u nutq madaniyati va kommunikativ jarayonlarni yanada to‘g‘ri anglashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hojiyev A. O‘zbek tili grammatikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
3. Yo‘ldoshev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2006.
4. Nurmonov A., Mahmudov N., Sobirov A., Yusupova Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Ilm ziyo, 2010.
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.